

ТАЛАС ОБЛУСУНУН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮ

Талас регионунун экономикасынын негизги сектору болгон айыл чарба тармагы, региондун өнөр жай тармагы, Талас облусунун аймактарынын социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн маселелери талданат.

Негизги сөздөр: регион, айылдык аймак, аймак, фактор, өнөр жай, электр энергия, социалдык-экономикалык фактор

Ташманбетов Тилек Тынаевич – ст. преподаватель,
Таласский государственный университет

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ТАЛАССКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье исследуются вопросы развития региона промышленности и сельских территорий, анализируются социально-экономические вопросы развитие Таласского региона Кыргызской Республики.

Ключевые слова: развитие региона, сельские территории, промышленность, электроэнергия, социально-экономический фактор.

Tashmanbetov Tilek Tynayevich – senior teacher,
Talas state university

SOCIO-ECONOMIC OF TALAS REGION

This article examines the development of the region of industry and rural, an area analyzes the socio-economic development of the Talas region of the Kyrgyz Republic.

Key words: Development of the region, rural areas, industry, socio-economic fakto.

Кыргыз Республикасынын Талас облусу Республикабыздын түндүк-батышында жайгашкан, түндүгүнөн Кыргыз Ала-Тоосу, батышынан болсо Казак Республикасынын Жамбыл облусу менен чектешкен. Талас өрөөнү деңиз деңгээлинен 1500 метр бийиктикте жайгашкан. Талас облусу Кыргызстандын региондорунун ичинен калкынын саны жана жайгашкан аянты жагынын эн чаканы болуп саналат. Талас регионунун калкынын саны 251 300 миң адамды түзсө, аянты 11 400 км.кв., түзөт. Талас облусунун курамына 1 шаар, 4 район жана 37 айылдык аймак кирет.[5;12]

Талас облусунун экономикасынын негизги структурасын айыл чарбасы түзөт жана Талас регионунун дүң продукциясы Кыргызстандын ички дүң продукциясынын жалпы көлөмүнүн 4.3 пайызын түзөт. Талас регионунун экономикасынын негизги сектору болуп айыл чарбасыз септелинет. Региондун калкынын 80 пайызы айыл чарба продукцияларын өндүрүү менен алектенет. Талас облусунун айыл чарба тармагынын өсүү динамикасын карай турган болсок, 2016-2017 жылдар аралыгында өсүү темпи байкалат, бунун бардыгы акыркы жылдарда айыл чарба тармагындагы саясатты туура багытта жүргүзүп жаткандыгынан кабар берет. 2017-жылдын январь-декабрь айларынын жыйынтыгы боюнча облустун социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө

өткөн жылга салыштырмалуу бир топ жылышгарды жана өсүү темпин байкаса болот. Мисалдар келтирүү менен ар бирине токтолсок төмөндөгүчө.

Облустун айыл чарба тармагында 13948,3 млн сомдук продукция өндүрүлүп өсүү темпи учурдагы баа менен алганда 129,1 пайызга, ал эми салыштырмалуу баа менен алганда 100,0 пайызга аткарылган. Өндүрүүнү натуралай алып карасак, облус боюнча 23143 тонна эт өндүрүлүп өткөн жылга салыштырмалуу 100,8 пайызга, 75649 тонна сүт өндүрүлүп 101,1 пайызга, 20534 миң даана жумуртка өндүрүлүп 105,1 пайызга, 1369,7 тонна жүн өндүрүлүп 105,1 пайызга аткарылгандыгы талдоодо көрүнүп турат. Облус боюнча өнөр-жай продукцияларын өндүрүү энергетика ишканаларынын продукцияларын эсепке алганда 755,5 млн. сомго өндүрүлүп, өткөн жылга салыштырмалуу физикалык көлөмдүн индекси менен алганда өсүү темпи 114,5 пайыздык корсоткучко ээ болгон. Ал эми энергетика ишканаларынын продукцияларын эсепке албаганда 386,3 млн. сомго өндүрүлүп, өсүү темпи 109,4 пайыздык көрсөткүчкө ээ.[1.15]

Элге кызмат көрсөтүү. Изилдөө көрсөткөндөй 8765,4 млн. сомду түзүп өсүү темпи өткөн жылга салыштырмалуу 104,1 пайызга, чекене товар жүгүртүү 6850,3 млн сомду түзүп өсүү темпи 105,5 пайызга, автомобиль транспорту менен 1059,4 миң тонна жүк ташылып өткөн жылга салыштырмалуу 101,0 пайызга, жүргүнчүлөрдү ташуу 237,4 млн пасс. километрди түзүп 100 пайызга аткарылган. Чакан жана орто ишкердикти өнүктүрүүдө облус боюнча бардык кредиттик булактардан 50797 кардарга 2721,3 млн. сом кредит берилип, өткөн жылга салыштырмалуу 1913 кардарга же 800,7 млн. сомго көп берилген. Калктын салык төлөмдөрүн бюджетке түшүрүү планына токтоло турган болсок 328,8 млн сомдун ордуна 345,5 млн сом чогултулуп, план 105,1 пайызга аткарылган.

Жергиликтүү бюджеттин киреше бөлүгү (официалдуу трансферттерди кошпогондо) планда каралган 123,0 млн сомдун ордуна 142,6 млн сом же 115,9 пайызга аткарылган. Официалдуу трансферттерди кошкондо, облустун жалпы кирешеси планда каралган 1160,1 млн. сомдун ордуна 1181,7 млн сом түшүп, план 101,9 пайызга аткарылган. Официалдуу трансферттерди кошкондо, жергиликтүү бюджеттин киреше бөлүгү планда каралган 834,5 млн. сомдун ордуна 854,1 млн сом түшүп, план 102,3 пайыздык көрсөткүчкө ээ болгон.

Республикалык бюджеттен берилген официалдуу трансферттердин көлөмү облус боюнча 711,5 млн. сомду түзсө, анын ичинен категориалдык грант 565,6 млн. сом, тендештирүүчү грант 55,3 млн. сом жана республикалык бюджеттен берилүүчү каражаттар 90,5 млн. сом болуп, дотациянын деңгээли облуста 83,3 пайызды түзгөн. Облус боюнча 2017-жылдын 1-январына карата негизги капиталга 767,1 млн. сомдук инвестициялар тартылган. Жалпы тартылган инвестициялардын ичинен ички инвестициялардын эсебинен 642,7 млн. сом, тышкы инвестициялардын эсебинен 124,4 млн. сом тартылган.[1.14]

Ички инвестициялардын ичинен республикалык бюджеттин эсебинен "Талас-Тараз-Суусамыр" магистралдык авто жолун калыбына келтирүү иштерине 5,44 млн. сом, ОУП «Суу ресурстарынын башкармалыгын жакшыртуу» иштерине 1,6 млн. сом, ички чарба сугат тармактарынын 2-долбоорунун алкагында 0,4 млн. сом, «Алдын алуу жана өзгөчө кырдаалды жоюу департаментинин курулуштарына» 12,8 млн. сом, Талас шаарындагы музыкалык драма театрынын курулушуна 10,1 млн. сом, Талас шаарынын муниципалдык кызмат көрсөтүү ишканасына 3,2 млн. сом, Талас шаарындагы футболдук аянтка 0,578 млн. сом, Талас шаарындагы нан чыгаруучу мини-заводго 0,5 млн. сом, Талас шаарындагы "Единое окно" (Талас шаардык салык кызматы) 1,82 млн. сом жана мектептердин курулушуна 46,9 млн. сом жумшалган.[5.14]

Тышкы инвестициялардын ичинен: Чет өлкөлүк насыянын эсебинен "Талас-Тараз-Суусамыр" магистралдык авто жолун калыбына келтирүү иштерине 36,2 млн.

сом сарпталган. Андан тышкары “Талас Копер Голд” ЖЧК тарабынан курулуш иштерине 3,3 млн. сом пайдаланууга берилген. Чет өлкөлүк гранттын эсебинен «Суу ресурстарынын башкармалыгын жакшыртуу» долбоору (ОУП) иштерине 9,0 млн. сом Талас шаарындагы футболдук аянтка 3,2 млн сом жана Манас районундагы Кеңеш айылына спорт зал курууга 10,6 млн сом сарпталган.

Экспорттун көлөмү облус боюнча 1562,6 млн. сомду түзүп, салыштырмалуу 291,3 млн. сомго же 15,7 пайызга азайды. **Импорттук түшүүлөр** 173,8 млн. сомду түзүп, 2016 жылга салыштырганда 9,9 пайыздык көрсөткүчкө ээ болгон. Облус боюнча орточо эмгек акы 8262 сомду түзүп, өткөн жылдын ушул мезгилине салыштырмалуу 22,6 пайызга, же 1524 сомго өскөн. 2017-жылдын 1-январына карата облус боюнча 9757 адам жумушка орношулган. Жалпы ишке орношкон адамдардан 5160 адам жумушка орноштуруу кызматынын көмөгү менен, 101 адам ишканалардын өздүк каражатынын эсебинен, 330 адам ишкерлердин эсебинен, 452 адам республикалык жана жергиликтүү бюджеттин эсебинен, 1095 адам кичи жана орто бизнести өнүктүрүүнүн эсебинен, 2059 адам айыл чарбасын өнүктүрүүнүн эсебинен, 560 адам чет элдик инвестициялардын эсебинен ишке орношкон. [5.17]

Жогоруда белгиленген жетишкендиктер менен бирге, айрым объективдүү себептерден улам кээ бир көрсөткүчтөрдүн өткөн жылга салыштырмалуу азайып кеткендиги дагы орун алган. Алсак, коңшу Казакстан өлкөсү карантин жарыялап облуста өндүрүлгөн сүт азыктарын киргизбегендигине жана Маймак станциясы убактылуу жабылып калып, өндүрүлгөн төө буурчактар темир жол линиясы аркылуу чет мамлекеттерге түз кетпей Чүй облусу аркылуу ташылып жаткандыгына байланыштуу, экспорттун көлөмү өткөн жылга салыштырмалуу 293,9 млн. сомго азайып кеткендиги корунуп турат.

Камсыздандыруу төлөмдөрүн чогултуу 94,0 пайызды түзүп пландын аткарылбай калышынын биринчи себеби, бюджеттен айлык алган кызматкерлердин 13чү айлык акыларынан чогултулган камсыздандыруу төлөмдөрүнүн 2017-жылдын жыйынтыгына кошулбай калгандыгы, экинчи себеби камсыздандыруу төлөмдөрүн толук кандуу чогултууда жер жерлерде адистердин жетишсиз болгондугунан кабар берет.

Кыш мезгили узак болуп жазгы талаа иштеринин 10-15 күнгө артта калышы, жылдын узакка созулган кургакчылдыгы жана суунун тартыштыгы айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүнө терс таасирин тийгизип, облус боюнча өткөн жылга салыштырганда буудайдын түшүмдүүлүгү 23,2 центнерден 21,3 центнерге, арпанын түшүмдүүлүгү 16,8 центнерден 16,5 центнерге, буурчактын түшүмдүүлүгү 17,5 центнерден 17,3 центнерге, жашылчанын түшүмдүүлүгү 190,4 центнерден 190,1 центнерге түшүп кеткендиги байкалат.

Региондун айыл чарба тармагына түз чет өлкөлүк тышкы инвестиция жок болгондугуна карабастан дыйкан-фермерлердин аракеттеринин натыйжасында айыл чарбасынын кээ бир түрлөрүнөн өткөн жылга салыштырмалуу арбын продукция алынып, айыл чарбасынын өсүш темпи салыштырмалуу баа менен алганда 100,0 пайыздык көрсөткүчкө ээ болгондугу көрүнүп турат.

Таблица 1

Талас облусунун социалдык – экономикалык өнүгүүсүнүн 2016–2017 жылдар аралыгындагы январь-декабрь айларынын жыйынтыгы

Көрсөткүчтөр	Январь-декабрь айлары		
	Факт 2016-ж.	Факт 2017-ж.	Атк. %
Айыл чарбасынын дүн продукциясы (учурдагы баа)	0805,2	13948,3	129,1

менен)млн. сом			
өсүү темпи % (салыштырмалуу баа менен)	x	x	100,0
Натуралай өндүрүлгөн продукция			
Эт – баардыгы (тирүү салмакта, тонна)	2962	23143	100,8
анын ичинен райондор боюнча:			
Талас	664	6724	100,9
Бакай – Ата	292	5331	100,7
Кара-Буура	617	6669	100,8
Манас	949	3978	100,7
Талас шаары	40	441	100,2
Сүт – баардыгы (тонна)	4807	75649	101,1
анын ичинен райондор боюнча:			
Талас	3473	23820	101,5
Бакай – Ата	9214	19363	100,8
Кара-Буура	7222	17474	101,5
Манас	3590	13683	100,7
Талас шаары	308	1309	100,1
Жумуртка – баардыгы (миң даана)	9541	20534	105,1
анын ичинен райондор боюнча:			
Талас	859	3228	112,9
Бакай – Ата	964	3998	100,9
Кара-Буура	900	7431	107,7
Манас	4820	4872	101,1
Талас шаары	98	1005	100,7
Жүн- баардыгы (тонна)	303	1369,7	105,1
анын ичинен райондор боюнча:			
Талас	08	447	109,6
Бакай – Ата	55	269	105,6
Кара-Буура	50	456	101,3
Манас	75	183	104,6
Талас шаары	5	14	95,3
Бардык өнөр жай продукцияларынын көлөмү (э/эн. эсепке алганда, миң сом)	61987,5	755472,6	114,5
өнөр жай продукцияларынын көлөмү (э/эн. эсепке албаганда миң сом)	31300,6	386348,2	109,4
анын ичинен: (э/эн. эсепке алганда)			
Талас шаары	81227,1	649984,3	114,8
(э/эн. эсепке албаганда)			
Талас	50540,5	280859,9	111,5
Бакай – Ата	621,4	6255,6	100,8
Кара –Буура	313,9	6564,3	98,9
Манас	2876,3	81410,5	107,8
Талас шаары	948,5	11257,9	104,9
Капиталдык салымдар (мин.сом)	14662,2	767120,5	83,9

анын ичинен райондор боюнча:	95752,3	203255,0	68,7
Талас			
Бакай – Ата	5495,3	85559,1	130,6
Кара-Буура	25298,9	135196,3	107,9
Манас	3410,7	61707,6	97,3
Талас шаары	24774,6	249757,5	76,9
Кызмат көрсөтүү (салыштырмалуу баа менен (миң сом)	8424194,5	8765396,8	104,1
анын ичинен райондор боюнча:	66406,0	801657,3	104,6
Талас			
Бакай – Ата	90727,9	812484,8	102,8
Кара-Буура	502175,5	1547542,7	103,0
Манас	88307,0	613362,1	104,3
Талас шаары	776578,1	4990350,0	104,5
Чекене соода жүгүртүү (салыштырмалуу көлөм(миң сом)	495837,0	6850271,4	105,5
анын ичинен райондор боюнча:	90197,0	725165,8	105,1
Талас			
Бакай – Ата	40218,0	459185,9	104,3
Кара-Буура	83314,0	1034920,7	105,2
Манас	19946,0	537288,2	104,5
Талас шаары	868162,0	4093710,7	105,8
Авто унаа менен жүк ташуу. (миң тонна)	048,7	1059,4	101,0
анын ичинен райондор боюнча:	31,4	132,9	101,1
Талас			
Бакай – Ата	20,0	120,9	100,8
Кара-Буура	50,0	252,5	101,0
Манас	46,8	147,4	100,4
Талас шаары	00,5	405,7	101,3
Жүргүнчүлөрдү ташууну жүгүртүү. (миң жүргүнчү/км.)	36098,2	237351,9	100,5
анын ичинен райондор боюнча:	4445,4	24548,0	100,4
Талас			
Бакай – Ата	5079,2	25173,2	100,4
Кара-Буура	5744,0	35876,1	100,4
Манас	1028,2	21077,3	100,2
Талас шаары	29801,4	130676,7	100,7

Адабияттар:

1. **Литвинцева, Г.П.** Методические подходы к оценке дифференциации доходов и уровня бедности населения с учетом региональных факторов [Текст] / Г.П. Литвинцева, А. Стукаленко, О.В. Воронков // Экономика, статистика и информатика 2010 год. №3-С.102-122.
2. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасы жана региондору Бишкек 2016ж.
3. Статистикалык жыйнак: Уровень жизни населения в Кыргызстане за 2010-2014., годовая публикация Бишкек 2015 год.
4. Журнал: Кыргыз Республикасынын улуттук статистика комитети: Кыргыз Республикасы жана региондору 2012 жыл.

5. Журнал: Кыргыз Республикасынын улуттук статистика комитети: Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы 2012 жыл.
6. Талас облусунун региондорду өнүктүрүү башкармалыгынын маалыматы 2017 жыл.
7. Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на период 2013-2017 гг. Утв. Постановлением Правительства КР №218 от 30.04.2013г. Бишкек 2013. Стар.60.